

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.12>**В. В. Мельничук**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1569-3201>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

ЦІННІСНА ПАРАДИГМА ВІРТУАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Буття людини в сучасному суспільстві значно відрізняється від її існування у всі попередні історичні епохи. Сьогодні з'явився новий вимір людської життєдіяльності – віртуальний. У таких умовах виникає багато нових можливостей (доступ до величезної кількості інформації, розширення соціальної комунікації, навчання онлайн, робота незалежно від місця перебування) і водночас з'являються численні небезпеки (інтернет-залежність, кіберзлочинність, кібербулінг). Відтак важливим є пошук перспектив гармонійного поєднання реального та віртуального буття, які можуть взаємодоповнювати одне одного або вступати в суперечність. У цьому контексті особливої актуальності набуває аксіологічний вимір віртуального існування, адже від особливостей та рівня сформованості ціннісних орієнтацій особистості залежить її поведінка як в реальному, так у віртуальному світі. Людина, що має стійку систему цінностей, відповідно до яких аналізує та осмислює будь-яку інформацію, потенційно здатна до її використання для вдосконалення, а не для руйнування особистості. Оскільки віртуалізація впливає на ціннісні трансформації, то дослідження аксіологічних засад існування людини у віртуальному просторі є актуальною проблемою для розвитку сучасного суспільства.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Віртуальний світ є об'єктом дослідження багатьох вчених, які звертають увагу на різні аспекти його функціонування, а також на специфіку існування у ньому людини. Процес соціалізації та трансформації людини у віртуальному просторі розглянуто І. Девтеровим та О. Онищук. Праці А. Краснякової і О. Немеш присвячено впливу віртуальної реальності на особистість людини. В. Богом'я та А. Гудзь проаналізували використання штучного інтелекту і його роль у функціонуванні нинішнього суспільства. Дослідження специфіки формування цінностей людини у віртуалізованому суспільстві здійснено такими науковцями як О. Прудникова, А. Стьопкіна, А. Стьопкін, І. Трубник, Г. Падалка.

Метою дослідження є аналіз особливостей формування ціннісних орієнтацій людини у віртуалізованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина, потрапляючи у віртуальний світ, може використовувати вже сформовані власні світоглядні орієнтації або ті, які пропонуються у віртуальному просторі. Внаслідок цього може виникати подвійне сприйняття цінностей, які виявляються у реальному житті, а у віртуальному – зазнають змін. За таких умов особа може або не сприймати цієї подвійності, адже віртуальний світ є не справжнім для неї, або вона може втрачати зв'язок з реальністю, здійснюючи перенесення цінностей віртуального простору у реальне життя, таким чином розчиняючись у віртуальному просторі, створюючи нове ім'я і загалом існування [8, с. 44]. Зважаючи на це, важливим є вміння розмежовувати різні виміри людської життєдіяльності, а також формування стійкої системи ціннісних орієнтацій, що здатна запобігати втраті відчуття реальності.

У віртуальному просторі цінності можуть набувати уявного характеру, втрачаючи свій справжній онтологічно-екзистенційний сенс [8, с. 48]. Аксіологічний аспект віртуального буття людини заслуговує на особливу увагу, оскільки відбувається зміна ієрархії її цінностей. Особа опиняється в умовах вибору ціннісних орієнтирів між новими, які пропонує віртуальна реальність, і традиційними, які існують у реальному житті. Під загрозою опиняються такі цінності як приватність, інтелектуальна власність, ідентичність, відповідальність [2]. Необхідно звернути увагу на те, що саме зазначені цінності відіграють важливу роль у соціокультурному житті людини.

Зауважимо, що інформаційно-технологічний контекст у нинішньому світі значною мірою визначає особистісні характеристики. Інтенсифікація соціальних трансформацій зумовлює зміни механізмів залучення людини в різноманітні соціальні спільноти. Фрагментарність соціуму визначає необхідність включення в різні смислові й ціннісні системи, вироблення соціальної мобільності та адаптивності, подолання суперечностей між традиційним та інноваційним, ідеалом та симулякром, що може призвести до формування фрустрованого типу особистості.

Медіатизація та віртуалізація життя зумовили появу явища ескейпізму, сутність якого полягає

у втраті зав'язків з реальним світом та людьми. Ескейпізм можна вважати своєрідним актом самоідентифікації. За таких умов виникає небезпека того, що людина ідентифікує себе з багатьма «Я», які у віртуальному просторі можуть бути суперечливими і легко знищуватися. Вона втрачає зв'язок з іншими, сприймаючи їх такими, що обмежують свободу, заперечуючи соціальні зв'язки [5, с. 36–37]. Відтак людина може намагатися подолати свої проблеми шляхом втечі від реальності у віртуальний світ, хоча це не лише не сприятиме їх вирішенню, а й зумовлюватиме загрозу існування існуючих протирічч.

Віртуальна реальність за таких умов може стати середовищем протистояння цінностей та антицінностей. Хоча антицінності віртуального світу є продовженням антицінностей реального, проте вони мають особливості реалізації. Антицінностями віртуального світу є насильство, агресія, звуження свободи особистості, що виникають внаслідок виникнення кіберзалежності, що спричиняє знецінення відповідальності за свої дії [7, с. 53]. З метою запобігання створення таких ситуацій особливої значущості набуває аналіз цінностей, якими керується людина у віртуальному просторі.

Передусім варто зосередити увагу на такій цінності як свобода, яка набуває нових форм реалізації у віртуальному світі. Особа може самостійно обирати, з ким спілкуватися, з яких джерел використовувати інформацію, приймати або не приймати правила, які встановлюються у певних групах. Також існує можливість анонімної взаємодії з іншими суб'єктами, тобто існує можливість не вказувати свою соціально-демографічну, професійну приналежність, а також виконувати ролі, які не характерні їй у реальному житті, тобто виражати свободу самореалізації [9, с. 367–368]. Таким чином будь-які обмеження можуть заперечуватися і віртуальне буття людини розглядається як більш привабливе, ніж реальне.

Проте віртуальність може спричиняти обмеження свободи, адже вплив кіберзалежності на людину є руйнівним, що створює ілюзію свободи, яка може сформувати звичку до порушення норм поведінки (моральних, правових, культурно-релігійних) не лише у віртуальному, але й у реальному житті. У віртуальному світі поширеним є явище правового та морального нігілізму, на якому здебільшого ґрунтуються кіберзлочини. У такому контексті нігілізм варто розглядати як антицінність, що негативно впливає на особистість, її інформаційну культуру, адже відбувається підміна свободи вседозволеністю [7, с. 51]. У людини за таких умов формується викривлене розуміння свого існування та цінностей.

Оскільки у сучасному суспільстві значущою є «цінність статусу», який пов'язаний зокрема

з лідерством та авторитетом, то саме віртуальний світ є простором, де демонстрація досягнення успіху та статусу є простішою, ніж в реальному житті [9, с. 370]. Тому віртуальний простір і є таким привабливим, не зважаючи на небезпеки пов'язані з ним.

Цифровізація та інформатизація життя у нинішньому світі впливає на всі сфери суспільства й суспільних відносин, а також на існуючі ціннісні орієнтири. Сучасна людина стала мобільною, відкритою, глобальною. Такі цінності як колективізм, масовість і практичність замінюються індивідуалізмом, креативністю й естетизмом. Водночас зазнає змін система матеріальних цінностей, навіть обираючи роботу, людина орієнтується на свободу дій, ненормований робочий день, роботу поза офісом, можливість більше часу приділяти сім'ї, своїм захопленням, навчанню, подорожам, розвагам. Внаслідок цього також формуються нові духовні цінності. Проте існують і певні негативні явища в цьому контексті, зокрема втрата відчуття реальності, самотність, втрата «особистого» [6, с. 142]. Таким чином, отримуючи нові цінності, людина може втрачати ті, які були наявні раніше, що набуває особливого прояву у процесі спілкування.

Комунікація у віртуальному просторі характеризується анонімністю та безособовістю, інтерактивністю, інтеграцією та персоналізацією. Така комунікація загалом спрямована на самопрезентацію людини за допомогою різних засобів.

Сучасні емпіричні дослідження доводять, що найпопулярнішими способами самопрезентації у віртуальному світі є створення акаунта в соціальних мережах, вибір аватара, який стає відображенням зовнішніх та внутрішніх характеристик особи, що визначають його індивідуальні особливості у віртуальному просторі, НІКа (є популярними здебільшого серед геймерів, блогерів). Проте створення електронної адреси та електронного підпису користувачами не сприймається як самопрезентація. Однією з найефективніших практик респонденти визнали резюме, але якщо воно відповідає дійсності.

Таким чином, Інтернет-середовище стає новим соціальним простором самопрезентації особистості, форми якої, норми, цінності та стиль комунікації кожен суб'єкт взаємодії визначає самостійно. У віртуальному просторі виникає змішана модель ідентичності, яка залежить від конкретних потреб і мотивів людини, а також від прийнятих у цьому середовищі норм [3, с. 294–295]. Взаємовідносини в онлайн-форматі відрізняються від реальних, тобто відсутній безпосередній контакт. Недостатність візуальної взаємодії може компенсуватися необхідністю дізнатися більше інформації про співрозмовника. Відтак можливою є швидка побудова взаємовідносин [4, с. 211–213].

Цим спілкування у віртуальному просторі є при-
вабливим, проте воно може призводити і до нега-
тивних наслідків.

Завдяки тому, що у віртуальному просторі
комунікація характеризується дистанційністю
та анонімністю з'являються нові аспекти самоі-
дентифікації, проте водночас можуть виникати
небезпеки для людини, яка перебуває в пошуку
ціннісних орієнтирів, не має сформованої сис-
теми цінностей. В умовах зосередженості людини
на постійному пошуку інформації, з'являється
загроза зменшення її здатності до творчого мис-
лення [2]. Оскільки у сучасному віртуалізованому
світі інформація набула ціннісного виміру, то важ-
ливою навичкою повинно бути не лише вміння її
пошуку, а передусім – аналізу. Адже формування
гармонійної особистості є неможливим в умовах
підміни реального життя віртуальним, а також
без сформованої стійкої системи цінностей, які не
будуть знівельовані віртуальною реальністю.

Актуальною окреслена проблема є в контексті
використання штучного інтелекту, адже необ-
хідно розуміти, що він є не рішенням, а лише
інструментом для покращення процесу при-
йняття рішень людиною або підвищення ефектив-
ності в певних сферах. Важливим є осмислення
алгоритму, на якому ґрунтується дана техноло-
гія, а також усвідомлення етичних та юридичних
наслідків використання штучного інтелекту. Від-
так варто акцентувати увагу на відповідальному
його впровадженні, на вирішенні проблеми упере-
дження, на захисті конфіденційності. Необхідною
є співпраця фахівців різних сфер задля того, щоб
реалізація цих технологій відповідала потребам
і цінностям усіх зацікавлених сторін.

Використання штучного інтелекту відіграє
значну роль у сучасному світі, він впливає на
взаємодію з навколишнім середовищем, сприяє
впровадженню наукових досліджень та інновацій
у науці та бізнесі. Водночас із ним пов'язані певні
ризики та етичні проблеми. Тому необхідною
є розробка етичних та правових меж для штуч-
ного інтелекту, які забезпечать відповідальне
та безпечно використання цієї технології. Адже
штучний інтелект може стати однією з найбіль-
ших трансформаційних технологій сучасного
світу, що впливатиме на забезпечення потреб соці-
уму [1, с. 16]. Тобто в умовах існування людини
у віртуалізованому суспільстві потребує пере-
осмислення така цінність як відповідальність,
зокрема у контексті використання новітніх техно-
логій.

Зважаючи на те, що цінності реального життя
вимагають підпорядкування нормам та правилам
поведінки, вони передбачають існування певних
обмежень. Дотримання яких обумовлює можли-
вість адаптуватися до умов реального існування.
Відтак у людини, особливо у молоді, виникає

зіткнення цінностей тих, що виникають у вір-
туальному світі і тих, що існують в реальному
житті. Хоча необхідно зауважити, що у ниніш-
ньому суспільстві ці цінності можуть поєднува-
тися, наприклад, віртуальний світ формує вміння
здійснювати вибір, що є важливим у сучасному
світі [9, с. 368].

Одним з вагомих факторів формування суспіль-
них відносин та соціалізації є візуалізація, що від-
бувається за допомогою телебачення, Інтернету,
реклами, преси. Досить часто візуальні образи
утверджуються в свідомості людини без чіткого
розуміння самих понять. Таким чином, зміна
засобів комунікації та її розширення до глобаль-
ного простору впливає на трансформацію людини
і суспільства. Це створює можливості для фор-
мування глобальної системи культури на основі
новітніх технологій, небезпека якої полягає
у можливості контролю над особистістю та мані-
пулювання її свідомістю. Віртуалізація зумов-
лює конструювання нових феноменів, які можуть
ставати домінуючими, проте характеризуються
нестійкістю.

В умовах існування віртуальної реальності та
мережевого суспільства відбуваються зміни осо-
бистості, що є наслідком соціальної мобільності
через глобалізацію соціокультурних процесів та
становлення транснаціональної фрагментарної
відкритої культури. Механізмами, які сприяють
цьому процесу є деформація мови, змішування
інформації, її фрагментарність, зменшення емо-
ційної складової комунікації.

У цьому процесі можна виокремити пози-
тивні та негативні моменти. З одного боку, від-
бувається розширення можливостей ідентифіка-
ції, а з іншого – характерна відсутність чітких
соціальних норм формування позасоціальної
людини. Інтернет – це середовище, що є осно-
вою віртуального комунікативного простору,
в якому людина стає гіпертекстовою, як система
посилань до нових шарів ідентичності. Також
відбувається підвищення адаптивності, що ґрун-
тується на динамічності Інтернету, відбувається
заміна соціальних традиційних норм на індивіду-
ально побудовані смисли [5, с. 38–39]. О. Немеш
у своєму дослідженні звертає увагу на те, що у вір-
туальному спілкуванні існує кореляція між збіль-
шенням особистого самоконтролю із зниженням
публічного самоконтролю. За таких умов людина
стає не деіндивідуалізованою, а саморегульова-
ною. Анонімність, яка характерна для людини
у віртуальному світі, внаслідок відсутності зосере-
дженості на собі, призводить до активізації соці-
альних ідентичностей. Це зумовлює регуляцію
поведінки особи на основі норм певної соціальної
групи [4, с. 210–211].

Зважаючи на вищезазначене, в сучасному світі
можна розглядати таке явище як ацентризм, коли

людина втрачає ціннісні орієнтації. Оскільки у віртуалізованому суспільстві значення традиційних цінностей змінюється, домінує прагматичність, то це впливає на те, що починає формуватися новий тип людини, яка намагається віднайти нові способи самовираження. Однією з ознак сучасної особистості є намагання вийти за межі суб'єктивного світобачення, що є наслідком інтелектуально-психологічного залучення в глобальні життєві процеси. Відтак значущість особистості визначається гнучкістю мислення, вмінням реагувати на зміни [5, с. 37].

Існування у віртуальному просторі є частиною буття людини в сучасному суспільстві, тому важливо, щоб воно базувалося на таких цінностях як свобода, відповідальність, рівність, самореалізація. Особливо це є актуальним в умовах появи небезпеки поширення антицінностей, зокрема всездозволеності, безвідповідальності, агресії [8, с. 49]. Зважаючи на це, необхідним є вивчення особливостей формування системи ціннісних орієнтацій у віртуалізованому суспільстві з метою їх узгодження з вже існуючими.

Висновки. Отже, віртуалізація буття людини у сучасному суспільстві зумовлює зміни у всіх сферах її життєдіяльності, зокрема відбуваються трансформації ціннісних орієнтацій. Існуюча система традиційних цінностей зазнає змін відповідно до вимог та потреб сьогодення. Віртуальний простір надав значні переваги для людини – нові форми та перспективи самовираження, самореалізації. Проте це є можливим за умови вмілого поєднання реального та віртуального існування, що значною мірою залежить від рівня сформованості ціннісних орієнтацій та їх стійкості. Адаптація надаючи нових вимірів вже існуючим цінностям, важливо не втратити їх зміст, а доповнити. Такі цінності як відповідальність, свобода, право на самовираження у віртуальному просторі розширюють своє значення та набувають нових інтерпретацій.

Людина може по-іншому проявити та реалізувати себе завдяки віртуальному спілкуванню, проте, набуваючи нових ролей, важливо не втратити себе як реальну особистість, своє власне «Я». Оскільки віртуальне буття може спричинити появу антицінностей (безвідповідальності, агресії тощо), то розширення меж існуючих цінностей повинно відбуватися без втрати вже наявних смислів, що є важливим для реального буття людини, розкриваючи нові позитивні їх аспекти у віртуальному просторі.

Література

1. Богом'я В.І., Гудзь А.С. Штучний інтелект: сучасний стан і перспективи застосування. *Modern Information Technologies in the Sphere of Security and Defence*. 2023. № 1(46). С. 13–17.

2. Девтеров І.В. Соціалізація людини у кіберпросторі: монографія. Київ: НТУУ «КПІ», ВПІ ВПК «Політехніка», 2012. 360 с. URL: <https://ela.kpi.ua/items/5d029ec6-957b-4d2d-9004-defc8254f93b>.

3. Краснякова А.О. Інтернет-середовище як новий комунікативний простір самопрезентації особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Вип. 38. С. 286–297.

4. Немеш О.М. Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту: Монографія. Київ: Слово, 2017. 391 с.

5. Онищук О. Сучасна людина у просторі віртуальної реальності: особливості соціокультурної трансформації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Філософські науки*. 2014. № 780. С. 34–39.

6. Падалка Г.М. Соціокультурна диференціація і динаміка цінностей у сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 32. С. 138–143.

7. Прудникова О.В. Антицінності віртуального простору: філософський аналіз. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 3 (34). С. 47–56.

8. Прудникова О.В. Інформаційна культура суб'єктів віртуальних комунікацій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 3 (38). С. 43–52.

9. Стьопкіна А., Стьопкін А., Трубник І. Інтернет як засіб впливу інформаційних технологій на ціннісні орієнтації молоді. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2021. № 4 (108). С. 362–372.

Анотація

Мельничук В. В. Ціннісна парадигма віртуалізованого суспільства. – Стаття.

У статті досліджено особливості впливу віртуальної реальності на формування ціннісних орієнтацій людини у сучасному суспільстві. Обґрунтовано, що цінності, сформовані у реальному світі, можуть або доповнюватися у віртуальному просторі, або нівелюватися. В умовах інтенсифікації віртуальної комунікації важливим є вміння розмежовувати реальне та віртуальне буття, чому сприяє чітка система ціннісних орієнтацій людини. Віртуальне спілкування характеризується анонімністю, сприяє швидкому налагодженню взаємовідносин та набуттю нових ідентичностей, що може спричинити появу явища ескейпізму, тобто втрату людиною зв'язку з реальністю. Таким чином, віртуальна реальність може стати простором протистояння вже існуючих цінностей та тих, що виникають під впливом віртуалізації.

Проаналізовано цінності, які зазнають найбільших трансформацій у віртуальному просторі. Особлива увага у цьому контексті зосереджена на такій цінності як свобода, яка у даних умовах змінює форми вияву. З'являються нові можливості для свободи самореалізації, водночас виникає небезпека її перетворення у всездозволеність.

Розглянуто особливості віртуальної самопрезентації особистості, яка також відрізняється від реального життя. Віртуальний простір розширює можливості людини, але саме від її цінностей залежить прийняття

чи не прийняття існуючих норм поведінки певних груп, а також надання достовірної чи недостовірної інформації про себе. Наголошується на тому, що водночас із значними можливостями віртуальний простір націлює людину на постійне споживання великої кількості інформації, що може негативно впливати на реалізацію її творчого потенціалу. Актуалізовано увагу на цій проблемі у процесі використання штучного інтелекту. Аргументовано особливу значущість у цьому контексті відповідальності як цінності. Доведено, що недостатня сформованість системи ціннісних орієнтацій особистості може призводити до нівелювання існуючих цінностей, а її стійкість є умовою використання віртуального простору для саморозвитку, вияву нових форм самопрезентації та самоідентифікації.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, віртуалізоване суспільство, віртуальна реальність, свобода, відповідальність.

Summary

Melnychuk V. V. Valuable paradigm of virtualized society. – Article.

The article examines the peculiarities of the influence of virtual reality on the formation of human value orientations in modern society. It is substantiated that the values formed in the real world can either be supplemented in the virtual space, or neutralized. In the conditions of the intensification of virtual communication, the ability to differentiate between real and virtual existence is important, which is facilitated by a clear system of human value orientations. Virtual communication is characterized by anonymity, facilitates the rapid establishment of mutual relations and the acquisition

of new identities, which can cause the emergence of the phenomenon of escapism, that is, a person's loss of connection with reality. Thus, virtual reality can become a space of confrontation between existing values and those arising under the influence of virtualization.

Values that undergo the greatest transformations in virtual space are analyzed. Special attention in this context is focused on such a value as freedom, which in these conditions changes the forms of expression. New opportunities for freedom of self-realization appear, at the same time there is a danger of its transformation into permissiveness.

The peculiarities of the virtual self-presentation of an individual, which also differs from real life, are considered. Virtual space expands a person's capabilities, but it is precisely on his values that the acceptance or non-acceptance of existing norms of behavior of certain groups, as well as the provision of reliable or unreliable information about himself, depends. It is emphasized that, at the same time as having significant opportunities, the virtual space aims a person at the constant consumption of a large amount of information, which can negatively affect the realization of his creative potential. Attention to this problem in the process of using artificial intelligence has been updated. The special significance of responsibility as a value in this context is argued. It has been proven that the insufficient formation of the system of value orientations of the individual can lead to the leveling of existing values, and its stability is a condition for using virtual space for self-development, the emergence of new forms of self-presentation and self-identification.

Key words: value, value orientations, virtualized society, virtual reality, freedom, responsibility.